

ԽՄԲԱԳՐԱԿԱՆ

ԵՂԻՇԷ ՊԱՏՐԻԱՐԺ ԴՈՒՐԵԱՆ

(Մահուան ֆիսկամեակին առթիւ)

Յառաջիկայ Ապրիլի 27ին, Կիրակի օր, կը լրանայ մահուան յիսնամեակը Ս. Աթոռոյս երախտաշատ Պատրիարքներէն և ներկայ դարուս առաջին երեք տասնամեակներուն արտերկրի հայ հոգևորականութեան ամենէն փայլուն դէմքերէն՝ Տ. Եղիշէ Արքեպս. Դուրեանի։ Անոր՝ որ մեր նուիրապետական Աթոռներէն երկուքին զահակալելէ բացի, եղաւ թեկնածու Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսութեան և, տիրող օրէնքին համաձայն, Ռուսիոյ Զարին քաղաքական հաշիւներով ի նպաստ Դէորդ Արքեպս. Սուրենեանի տրուած քուէին հետեանքով է որ չկրցաւ արժանաւորապէս բազմիլ Ս. Լուսաւորչի զահին վրայ։

Ամեն. Տ. Եղիշէ Արքեպս. Դուրեան քաղաքական վերիվայրումներու պատճառաւ աւելի քան տասնամեակէ մը ի վեր թափուր մնացած Ս. Յակոբեանց վառապանձ զահը կը բարձրանար այնպիսի ատեն մը՝ ուր հայութիւնը մասնաւորաբար և զրեթէ ամբողջ քաղաքակիրթ մարդկութիւնը ընդհանրապէս, Առաջին Աշխարհամարտի քառսէն ու արհաւիրքէն ետք նոր շունչ առած՝ իր կոտորակեալ ոյժերը հաւաքելու և ինքզինք կազմակերպելով՝ լաւատես ու լայնարձակ թափով մը նոր կեանքին բացուելու ճիգեր սկսած էր դրսևորել ամէնուրեք։ Հին ու դարաւոր մտայնութիւններ փուլ եկած էին աշխարհաստան պատերազմէն և նոր զաղափարաբանութիւններ, շոնդալից կարգախօսներով, տառապող մեր համագոյքին լուսաւոր ապագայ մը հրաշակերտելու յաւակնութեամբ զանգուածներ կը հրապուրէին ու կը լծէին իրենց կառքին։

Շատ բան փոխուած էր նաև Ս. Երկրին մէջ, որ, թօթափած անարդ լուծը լման չորս դարեր տևող Օսմանեան տիրապետութեան, Միջնադարէն ի վեր առաջին անգամ ըլլալով կը մտնէր դրօշին ու հովանիին ներքեւ քրիստոնեայ մեծագոր տէրութեան մը։

Աթոռ բարձրանալէ ետք, Դուրեան Սրբազան իր ուշադրութեան առաջին առարկան դարձուց ժառանգաւորաց Վարժարանը, որ նոր էր վերաբացուած Մեսրոպ Եպս. Նշանեանի ջանքերով և սակաւաթիւ աշակերտներով։ Դուրեանի առաջ նպատակներէն մէկն էր արդէն ի գլուխ հանել «սուրբ վրէժխնդրութեան» դորձը, այսինքն Մեծ Եղեռնէն հնձուած Արմաշական զարգացած կղերականներու փաղանջը փոխարինել ժամանակի պահանջներուն և մեր ժողովուրդին համար ստեղծուած նոր պայմաններուն պարտադրած նոր ու ծանր կարիքներուն զոհացումը տալ կրցող ուսեալ, պարտաճանաչ ու անձնդիր հոգևորականներով։

Անկէ ետք, շինարար ու գրասէր Պատրիարքը իր նայուածքը դարձուց Տպարանին, որուն մեքենաները վերսկսան ճոնչել 1925ի Մայիսին, տասնամ-

եակի մը դադարէ յետոյ: Նոր ու արժէքաւոր հրատարակութիւններ կու գան ճոխացնել հայ զրականութեան ու բանասիրութեան անդաստանները: Յիշատակութեան արժանի է մասնաւորաբար, 1927ին լոյս տեսած, Դուրեանի հետ Արմաշի շունչն ու ոգին հանդիսացող միւս մեծ հոգևորականին՝ Յրանաշնորհ Օրմանեան Սրբազանի «Ազգապատմութիւն» կոթողական գործի վերջին հատորը:

Նմանապէս 1927ին կը վերսկսի հրատարակութիւնը կէս դարէ ի վեր լռած Ս. Աթոռոյս պաշտօնաթերթ «Սիոն» ամսագրին: Դուրեան Սրբազան թերթին խմբագրապետութիւնը կը յանձնէ օրուան բազմամուտ հոգևորականներէն Բարգէն Եպս. Կիւլէսէրեանի (հետագային Աթոռակից Կաթողիկոս Մեծի Տանն Կիլիկիոյ) ու մինչև իր մահը կը ճոխացնէ թերթին բովանդակութիւնը կրօնական յօդուածներով, բանասիրական կնճռոտ հարցերու պարզաբանումը ընող լուրջ ուսումնասիրութիւններով և միջազգային բանաստեղծական զոհարներէն ճարտարութեամբ կատարած իր թարգմանութիւններով:

Նոյն տարւոյ Յուլիսին, երկրաշարժէ մը կը կքի անշուք ու խաթուլ շէնքը ազգային վարժարանին: Սրբազանին նախաձեռնութեամբ անմիջապէս կը ձեռնարկուի արդիական բոլոր յարմարութիւններով օժտուած վարժարանի ներկայ շէնքի կառուցման, որուն ծախքը կը հոգայ Պոլսեցի ազնիւ բարերարուն՝ Աղանի Ճէվահիրճեան, Դրիգոր և Սիմէոն Մարգարեան եղբարց հետ միատեղ: Վարժարանը իր դռները կը բանայ զաղթականութեան արիւնքներէն հոծացած Սաղիմայ զաղութի երկսեռ մանուկներուն ու պատանիներուն առջև: Դուրեան Պատրիարք 1929 Հոկտեմբերի սկիզբը պաշտօնական բացումը կը կատարէ Սրբոց Թարգմանչաց Նախակրթարանին և Մանկապարտէզին:

1928ին Դուրեան Սրբազան բախտը կ'ունենայ վերաբացուած Ընծայարանի անդրանիկ հունձքը հանդիսացող երկու բարեշնորհ Սարկաւազներու զուլսները պատկազարդելու կուսակրօնութեան խորհրդանիշը եղող վեղարով:

1929ին կը ձեռնարկուի շինութեանը Կիւլպէնկեան Մատենադարանին, ուր պիտի ամփոփուէին վանուցս զոհնազան բաժիններուն մէջ ընդունած բազմահատոր գիրքերն ու թերթերու հաւաքածոները: Հանգուցեալ մեծանուն բարերար Գալուստ Կիւլպէնկեանի բարերարութեամբ կառուցուած հայ զաղութին պատիւ միայն բերող այս զրապալատի հիմնարկէքը կը կատարէ Դուրեան Պատրիարք դարձեալ 1929ի Հոկտեմբերին: Դժբախտաբար, վերահաս մահը առիթ չի տար իրեն տեսնելու շէնքի աւարտումը և կատարելու պաշտօնական բացումը անոր: (Այդ վիճակուեցաւ իր աշակերտին և արժանաւոր յաջորդին՝ Թորգոմ Պատրիարք Դուշակեանի, որ փորձ զրադէտի իր տաղանդով ստուար հատորի մը մէջ տուած է մենագրութիւնը իր մեծ ուսուցչին):

Երբ կը խօսինք Դուրեան Սրբազանի մասին, անհնար է ոչ միայն չանդրադառնալ՝ այլև չծանրանալ մեծանուն Պատրիարքի քահանայական օժման Յիսնամեակին առթիւ հանդիսադրուած Յոբելեանին, որ համազգային տարողութիւն ստացաւ և անհրաժեշտ փաստը բերաւ այն անվերապահ համակրանքին և յարգալից գնահատանքին՝ զոր ամբողջ ազգը — առանց դաւանական կամ կուսակցական խտրութեան — կը տածէր մեծ հովուապետին նկատմամբ: Այդ առթիւ հրատարակուեցաւ «Մեակն ու Վարձը» խիստ յատկանշական խորագիրը

կրող պատկանելի հատուրը, ուր մէկտեղուեցան աշխարհի բոլոր ծայրերէն — ու զլիաւորաբար իր բազմասրիւր աշակերտներէն — Սրբազան Յորելեանին ձօնուած յօդուածները, Սրբազանի կեանքի զանազան հանգրուաններէն վերցրեալ յիշատակելի լուսանկարներով միասին: Սրբազանին Յորելեանը նշուեցաւ նաև այլ զաւուրթներու ու մասնաւորաբար իր ծննդավայր Կ. Պոլսոյ մէջ:

Դուրեան Պատրիարքի անձին վրայ կը փայլէին բազմաթիւ արժանիքներ ու առաքինութիւններ՝ որոնցմէ մէկը միայն բաւ պիտի դարձնամանութեան յանձնելու անհատի մը տնունն ու յիշատակը: Նրբալուեցող բանաստեղծ, հմուտ բանասէր, լեզուագէտ, անյաղ ուսանող (65 էն վեր իր Գերմաներէնը ճոխացնելու կը հետամտէր) և ընթերցող, թարգմանիչ, վաստակաշատ և հոգեբան ուսուցիչ, շնորհալի բեմքաւոյց, խոհուն վարչագէտ և այս բոլորը պսակող կարեկից սրտի տէր ու իր կոչումի վեհութեան լիովին զիտակից ամբասիր ու յորովայնէ ընտրեալ հոգևորական:

Դուրեան Սրբազանի Ս. Աթոռոյս գահակալութեան ութ ու կէս տարինէն (զահ բարձրացած է 7 Նոյմ. 1921ին) զործունէութեան մասին ըրած մեր արագ նշմարներէն ետք, պիտի ուզէինք համառօտիւ անդրադառնալ վերոյիշեալ բարեմասնութիւններէն իւրաքանչիւրին:

Զանց կ'ընենք անդրադարձումը Դուրեանի քերթողական անհուն վաստակին, քանի որ զայն լաւագոյնս կատարած է Կ. Պասմաճեան, քանի մը էջ անդին երեցող վերլուծական իր ակնարկով:

Իբրև բանասէր և քննադատ, Դուրեան Սրբազան ունեցաւ իր ուրոյն տեղն ու կշիռը, և իր հեղինակաւոր խօսքը՝ իր ժամանակին արծարծուած հայ բանասիրութեան և լեզուագիտութեան վիճելի հարցերու մասին: Իր Այբուբէնի Հայերէնի Բանասիրութեանը ուշազրաւ և իր տեսակին մէջ գրեթէ բացառիկ զործ մըն է: Իսկ Ուսումնասիրութիւնք Եւ Քննադասութիւնք, իր զործերուն կարևոր մէկ մասին նման յետ-մահու հրատարակութիւն (լոյս տեսած իբրև Դուրեան Մատենաւար՝ իր Յորելեանին առթիւ կատարուած նուիրահաւաքութեան իբր արդիւնք), իր ստուար կազմին մէջ կ'ամփոփէ այլազան առիթներով պարբերական մամուլի մէջ լոյս տեսած հմտակից իր յօդուածները:

Իբրև զրաբարագէտ՝ անմրցելի էր Դուրեան Սրբազան: Ապացոյց՝ իբր դասագիրք հրատարակած իր Բառագիտութիւնն ու Ընթացի Ի Գրոց Բարբառի երեք հատորները՝ որոնք արժանացած են բազմաթիւ տպագրութիւններու և մինչև օրս զործածական են ազգային բարձրագոյն վարժարաններէ ներս:

Իբրև թարգմանիչ ևս Դուրեան Սրբազան իր ետին թողած է երախտաշատ վաստակ մը: Բաւ պիտի ըլլար հոս յիշել Էմիլ Պուարաքի Համառօտ Պատմութիւն Փիլիսոփայութեանն ու Յրանսացի համալուսող բանաստեղծներու առաւելաբար կրօնական խորքի վրայ բանուած կտորներու հայերէնի վերածումը: Նաև Շնորհալիի տաղերէն ոմանց աշխարհաբարի ոչ նուազ գեղեցիկ ու ներդաշնակ հանդերձանքով տարագումը:

Իբրև քարոզիչ՝ իր ունկնդիրները հմայել է աւելի զաղտնիքը ունէր Աւետարանին «բան»ը զանգուածներու սրտին հասցնելու: Ս. Գրական ճշմարտութիւններու բացայայտման ու պարզաբանման իր մեթոտէն զատ ատոր իրենց նպաստը կը բերէր նաև խոր համոզումէ բխող իր կիրթ ու կշռաւոր արտայայտութեան կերպը, ի մի բան՝ պարզ ու անսեթեթ խօսքը:

Ու վերջապէս իբրև անզուգական ուսուցիչ, Դուրեան Պատրիարք սերունդներ դաստիարակած է, դասարանական ամպլոններու վրայէն մտքի ու հոգիի սնունդ շամբելով ժմերկ ուղեղներու, հոգեբան դաստիարակի անփոխարինելի իր նպաստովը դասաժամերը վերածելով իմացական վայելքի պահերու:

Դուրեան Սրբազանի անստղիւտ արժանիքները զինք արժանացուցած են նաև օտար անուանի անձնաւորութեանց բարձր համարումին ու ակնածանքին: Ատոր լաւագոյն փաստը երևան եկաւ իր Յորելեանին առթիւ, երբ Բրիտանական Հոգատար Կառավարութիւնը Կայսրութեան Ասպետի շքանշանով և *Sir* տիտղոսով պատուեց զինքը, իսկ Ն. Վեհ. Ժօրճ Ե. Թագաւորը իր և Թագուհին մեծագիր և ռակեղծեալ շրջանակով նկարները նուիրեց Յորելեար Պատրիարքին, ինքնագիր ստորագրութիւններով և զարդարուած կայսերական թագերով:

* * *

Դուրեան Սրբազան վերջին տարիներուն կը տառապէր որձիտի հիւանդութենէ և միզարգելութենէ: 1927ի սկիզբը ծանրապէս կը հիւանդանար և նոյն տարուոյ Ապրիլին վիրաբուժական գործողութիւն մը կը յաջողի փրկել իր թանկագին կեանքը: Երեք տարիներ ետք կը կրկնուի նոյն հիւանդութիւնը և Յորելեանէն ճիշդ կէս տարի ետք, 27 Ապրիլ 1930, Նոր Կիրակիի առաւօտուն, կը մտնէ իր յաւիտենական հանգիստը, երեք շաբաթներ տևող Ֆիզիքական ահաւոր տառապանքներէ ետք, 70 տարիքը նոր անցած, անօրինակ սուգով համակելով սրտերը Ս. Յակոբեանց Միաբանութեան, Սաղիմահայ զապութին, ու նաև զաղթաշխարհի համայն հայութեան և զինք ճանչնալու բախտը ունեցող ու իր սրտակից բարեկամութիւնը վայելած բազմաթիւ օտարներու: Կ'արժէ յիշել թէ իր այդ տաղնապալի վիճակին մէջ իսկ Սրբազանը իր մասնակցութիւնը բերած էր Աւագ Եօթնեակի երկարատև ու յոգնեցուցիչ արարողութեանց, կատարած Ունալուայի արարողութիւնը և ընթերցումը՝ կէս ժամ տևող Խաւարման զիշերուան առաջին Աւետարանական հատուածին: Իր զառանցանքներուն մէջ իսկ յաճախ յիշած էր Եզնիկը, որուն բնագրային ուսումնասիրութեամբը զբաղած էր իր վերջին օրերուն և որ մնացած էր կիսաւարտ:

Յորելեանները, մանաւանդ երբ կ'ոգեկոչեն յիշատակը մեզմէ մարմնով առ յաւէտ բաժնուած անձնաւորութիւններու, անոնց երախտաշատ վաստակին հանդէպ եղած զնահատական արտայայտութիւններու մատուցման առիթներ ըլլալէ բացի, պէտք է որ ըլլան խթան մը անոնց օրինակովը ընթանալու, ուր չպակսէին մեզի ջանքն ու իմաստութիւնը անոնց բարեմասնութիւնները մե՛րը ևս ընելու:

Ի՛նչ-որ յարգանք Դուրեանի արևոտ ու տնօն յիշատակին:

Գ. Ժ.